

VLADIMÍR SMĚKAL

VZTAHY V RODINĚ JAKO FAKTOR DUCHOVNÍHO RŮSTU

1

Pro účely našeho sdělení definujeme rodinu jako malou sociální skupinu, jejíž členové většinou žijí na určitém místě, v určitém psychosociálním klimatu, resp. síti vztahů, a jsou spjati určitými duchovními pouty. Z definice vyplývá, že pro náš život v rodině jsou podstatné — byť u různých rodin a jejích členů v různé míře — tři základní dimenze, které vymezují způsob naší pozemské existence. S jistým zjednodušením členitosti pohledu můžeme říci, že žijeme (1) ve světě věcí, (2) ve světě lidí, a (3) ve světě idejí, tedy ve světě ducha. Toto rozdělení, které sdílíme např. s K. Popperem (1995) a V. Franklem (1994), vnáší do uvažování o funkčnosti a dysfunkčnosti rodiny otázku, který z uvedených aspektů je pro život rodiny nejpodstatnější.

Většina lidí je přesvědčena, že rodinu vymezuje místo, na kterém žije, tj. domov. Svým domovem míníme především byt a jeho zařízení, věci, jimiž se obklopujeme: pro ženu kuchyně a její vybavení, pro muže často domácí dílna, pro oba kutilský kout, pro děti místo k učení a ke hraní i s hračkami. Mnozí lidé vnášejí do svých manželství obrazy domova svého dětství a snaží se modelovat své nové domovy podle tohoto obrazu. Manželské poradenství má nepřeberně dokladů o tom, jakým zdrojem prvních vztahových konfliktů bývá rozdílnost a rigidita těchto odlišných obrazů.

Snad není nadsázkou vyjádřit předpoklad, že domov chápaný jen jako svět věcí nesporně ochuzuje a redukuje náš život na obstarávání, na zařizování, na udržování — a tím nám zavírá oči pro jiné dimenze. Za ověřování stojí i průzkum komplikací, které mohou nastat, když jeden z partnerů je orientován na domov jako na svět věcí, kdežto druhý — třeba v důsledku častého stěhování — je světu věcí odcizen a nemá pochopení pro obstarávací tendence svého partnera.

2

Chceme-li se zabývat úlohou rodinných vztahů v duchovním růstu člověka, je třeba mít stále na zřeteli, že pro mnoho lidí je fyzický prostor zdrojem velmi silných zážitků a velmi silných pout, ba základem rozhodujících vztahů, protože

už na této materiální úrovni se vytvářejí vztahy k rodině i vztahy mezi členy rodiny a vztahy k jednotlivým prvkům našeho domova. Ovšem skutečné povědomí rodinné pospolitosti nevytváří místo samo o sobě. Jsou přece lidé, kteří jako děti od malička — z důvodů nemoci nebo úmrtí či věznění některého z rodičů — vyrůstaly u příbuzných nebo v dětských domovech, a přece mají stálý pocit spjatosti s příslušností ke své rodině, a místo v jejich prožívání figuruje jen jako „sémantický most“. Mnozí lidé mají osobní nebo zprostředkovanou zkušenost dlouhé časové nebo prostorové odloučenosti od své rodiny zcela překryté zážitkem psychologické spolupatříčnosti a přítomnosti. Proto považují za daleko podstatnější **psychosociální dimenzi rodiny**, tj. předivo vztahů, které se mezi členy rodiny vytvářejí a které udržují vědomí rodinné sounáležitosti.

O podstatě a variacích komunikace a sociálních vztahů v rodině existuje nepřeborná literatura (viz např. O. Matoušek, 1995), proto jen telegraficky připomeňme několik objevů potvrzujících jejich závažnost. Je to především Eriksonovo pojetí s věkem se rozšiřujícího okruhu styků, dále teorie rolí s jejím důrazem na horizontální a vertikální strukturaci rolí, vztahy nadřízenosti a podřízenosti, závislosti, blízkosti a odstupu. Poradenská praxe má s dostatek důkazů o tom, jak se repertoáry chování, získávané a rozvíjené v těchto vztazích, přenášejí do vlastních rodin lidí.

Transakční analýza, která se pokouší popsat a objasnit mezilidské vztahy jako „transakce“, tj. výměny informací, citů, přání, hodnocení, požadavků atd., formuluje předpoklad, že jedním ze základních lidských motivů (tzv. „hladů“) je potřeba sociální stimulace. Ta se realizuje a působí v podobě kladného či záporného a nepodmíněného či podmíněného **pohlazení**. Pomocí „jazyka hlazení“ se dá dobře ilustrovat nesmírná úloha psychosociální atmosféry v rodině pro osobnostní růst a duševní zdraví členů rodiny. Známa je stupnice účinnosti pohlazení od (1) kladného nepodmíněného, jímž vyjadřujeme absolutní akceptaci fyzickými nebo psychosociálními projevy, přes (2) kladné podmíněné typu „Budu tě mít ráda, když ...“, dále přes (3) záporné podmíněné („Jestliže nesplníš, co chci, tak si mně nepřej!“), dále přes (4) záporné nepodmíněné (fyzické trestání nebo sociální zatracování a ponižování), až po (5) ostrakizaci vyjadřovanou výroky „Jsi nula“, „Zmiz, ať tě nevidím“. Odborná literatura i kazuistiky dokládají mocný sanognetický vliv pozitivního nepodmíněného pohlazení a patogenetické účinky nepodmíněného negativního pohlazení či ostrakizace často vyústující až do sebevraždy.

Už méně se ví, že mnoho dramatických konfliktů v sociálních vztazích lidí má svůj původ ve „**filtrech vůči pohlazení**“, které se formují během dětství v některých rodinách a které způsobují, že si navzájem citově nerozumíme, nebo že se „míjíme“ svými dobře míněnými záměry. Příklad osvětlí, oč jde:

Představme si dva novomanžele, z nichž každý vyrůstal v rodině, kde otcové vyjadřovali pohlazení mamince odlišnými způsoby. V rodině manžela tatínek dával do společné pokladny i peníze vydělané navíc a vždy při tom říkal: „Něco si za to kup, maminko!“ Manželčin otec zase nosil domů často kytice. Novoman-

želka brzy po svatbě začne svému muži vyčítat, že ji nemá rád. V poradně se vyjasní, že čeká na projevy zájmu o sebe v podobě kytice, kdežto pro mládence je to vyhazování peněz a raději ji dává i extra výdělky podobně jako to činil jeho otec.

Většina z nás má mnoho různých filtrů vůči pohlazením, které nám skýtají naši bližní a která pak nepůsobí nebo je „čteme“ jinak než jak zamýšlel iniciátor.

Do manželského poradenství u nás se začíná prosazovat i jiná významná současná psychologická škola — adlerovská individuální psychologie, která do psychologického uvažování o sociálních vztazích v rodině a důsledcích pro vlastní život členů rodiny v dospělosti přinesla plodné pojmy, jako jsou „životní styl“ a „rodinná konstelace“. Adlerovská psychoterapie a poradenství dokáží vysvětlit a pozitivně ovlivnit vertikální i horizontální aspekt rodinných vztahů a tím obnovit jejich eufunkční potenciál. R. Dreikurs (1969) výstižně formuloval zákony vyjadřující empirické vztahy mezi výchovnou atmosférou v rodině a pravděpodobným vznikem zcela specifických osobnostních charakteristik u dětí v následujících tézích:

Žije-li dítě v ovzduší kritiky, učí se odsuzovat druhé.

Žije-li dítě v ovzduší nevraživosti, učí se nenávidět.

Žije-li dítě v ovzduší výsměchu, učí se nejistotě.

Žije-li dítě v ovzduší výčitek, učí se pociťovat vinu.

Žije-li dítě v ovzduší snášlivosti, učí se být trpělivé.

Žije-li dítě v ovzduší povzbuzování, učí se smělosti.

Žije-li dítě v ovzduší oceňování, učí se kladně hodnotit druhé.

Žije-li dítě v ovzduší přímosti, učí se být spravedlivé.

Žije-li dítě v ovzduší bezpečí, učí se důvěřovat druhým.

Žije-li dítě v ovzduší uznání, učí se sebedůvěře.

Žije-li dítě v ovzduší přátelství a lásky, učí se nacházet a projevovat lásku ve světě.

Zejména v posledním konstatování je adlerovská psychologie souběžná s jádrem křesťanský orientovaného poradenství. Na více lásky v rodinné výchově a v mezilidských vztazích však nelze jen apelovat. K lásce je třeba vychovávat. Je třeba rozvíjet psychoterapii láskou k lásce — ne k lásce jako k milostnému citu, ale k lásce jako aktu vůle být prospěšný druhému. Je třeba objevit metodu rozvíjení „nadání k lásce“. V tom se shodují autoři tak rozdílného zaměření jako E. Fromm (1995), M. Scott Peck (1994) i I. Lepp (1991).

3

Láska ve výše uvedeném pojetí je již na hranici mezi dimenzí sociální a duchovní. Jde-li o lásku ve smyslu „agapé“, pak jde již o zcela duchovní rovinu, na níž se uskutečňuje „setkávání duší“, jak o něm hovoří P. Teilhard de Chardin (1991).

Skutečnou rodinu v neredukovaném smyslu tedy neurčuje ani jen materiální rozměr, ani jen sociální vztahy — neboť členové rodiny mohou žít na různých místech a být vpleteni do různých vztahů — ale rodina je rodinou, pokud si její členové uvědomují a prožívají onu neviditelnou, ale bohatou a plnou sounáležitost a vzájemnost, onu vnitřní duchovní spřízněnost a jednotu, ono sdílení se v něčem a v někom větším než jsme my sami. Je-li pak duchovní rozměr ještě umocněn plnou reflexí dalších metafyzických souvislostí, jde o bytí, které trvá i přes nepřízeň a pokušení událostí doby.

4

Je pravděpodobně jen málo rodin, kde tato reflektovaná duchovní dimenze je plně prožívána jako živá přítomnost. Protože jde spíše o ideál, jehož uskutečňování dává rodině plnost bytí, stojí za to zkoumat, čím se rodiny, kde je spiritualita přítomná, vyznačují i odlišují od rodin žijících jen na dvou předchozích rovinách.

Ze studie C. Rekerse (1991), křesťansky orientovaného rodinného terapeuta, vyplývá, že ve většině eufunkčních rodin žijících běžným nenáboženským způsobem dominují sociální hodnoty jako sdílení osobních pocitů s partnerem, podnikání společných akcí, hraní si s dětmi, povídání si se staršími členy rodiny, starost o dobrou pověst v okolí.

Rekers shrnuje výsledky srovnávacího výzkumu dělaného v 16 zemích světa, jež ukazují, že v tzv. „silných“, dobře fungujících rodinách (a byly to většinou nábožensky založené rodiny), se členové rodiny věnují rodinnému životu, cítí závazek vůči rodině, tráví čas pohromadě, mají mezi sebou dobrou komunikaci, umí si vyjádřit vzájemné ocenění. První čtyři kritéria síly rodinných vazeb představují sociální dimenzi, pátým kritériem je právě pociťování duchovní sounáležitosti. Šestý znak — totiž schopnost konstruktivně řešit krize — předpokládá značnou duchovní vyspělost — sebereflexi, která je dána vztahováním se ke zdroji života a kultivovaná zpytováním svědomí. Produktivní řešení krizí v tomto pojetí předpokládá, že jsme schopni komunikovat prostřednictvím hodnot a kritérií duchovní dimenze se sebou samými, sledovat účinek svého jednání na druhé a měřit své úmysly i činy mravními normami a požadavky života pod Zákonem.

Empirické ověřování nastíněné trojdimenzonální ontologie — která tvoří základní předpoklad logoterapie V. Frankla — ukázalo, že lidé, kteří se řídí transcendentujícím smyslem života, mají méně psychosomatických potíží a vedou produktivnější sociální život (K. Popielski, 1993).

5

Pro vytvoření podkladů k řešení problému, který předložená studie nastoluje, lze tedy uzavřít následující hypotézou: Otevření se spiritualitě alespoň v ohotě přemýšlet nad tím, co znamenáme pro druhé a co dělat pro naši vzájemnost, pomáhá utvářet spirituální dimenzi osobnosti. Jde tedy o to najít psychoterapeu-

VZTAHY V RODINĚ JAKO FAKTOR DUCHOVNÍHO RŮSTU

tické, poradenské a pedagogické prostředky, jak zrušit omezení jen na materiální nebo psychosociální sféru bytí.

Odkazy na literaturu

- BERNE, E.: Jak si lidé hrají. Pardubice, Mach 1993
DREIKURS, R.: Discipline without Tears. New York, Dutton 1990
FRANKL, V. E.: Vůle ke smyslu. Brno, Cesta 1994
FROMM, E.: Umění milovat. Praha, 1995
LEPP, I.: Psychoanalýza lásky. Signum Unitatis 1991
PECK, SCOTT, M.: Nevyšlapanou cestou. Praha, Odeon 1994
POPIELSKI, K.: Noetyczny wymiar osobowosci. Lublin 1994
POPPER, K.: Věčné hledání. Praha, Prostor 1995
REKERS, G. A.: Counseling Families. Waco, Word Books 1988
TEILHARD DE CHARDIN, P.: Vesmír a lidstvo. Praha, Vyšehrad 1990.

FAMILY RELATIONSHIPS AS A FACTOR OF SPIRITUAL GROWTH

The paper describes three dimensions of family life: physical or material, psychosocial and spiritual. The contribution of each of them to well-functioning family is analysed. The author argues that fully developed and reflected spiritual dimension is important condition for healthy and well-functioning family life.

